

RÓMER FLÓRIS EMLÉKEZETE.

(1815—1889.)

Felejthetetlen társunk, kinek emlékezetét ünnepelni vagyok hivatva, több jogczímen tarthat igényt a Magyar Történelmi Társulat kegyeletére.

Rómer Flóris azon nyolcz történettudós egyike, a kik (épen huszonnégy esztendővel ez előtt) Ipolyi Arnold indítványára, Társulatunk megalapítását elhatározták, majd annak legbuzgóbb munkásaihoz tartozott.

Sőt tulozás nélkül elmondhatom, hogy az alapszabályainkban kijelölt egyik czélnak elérésére: »a hazai történettudomány *megkedveltetésére*, iránta az érdeklődésnek *minél szélesebb körökben* élesztésére, alig volt képes más valaki oly sikeresen közreműködni mint Rómer Flóris.

Mert az ő személyében az elvont feladatoknak élő, zajtalan munkásságában kielégítést találó igazi tudós frigyét kötött a népszerű agitátorral, ki mindenütt otthon érzi magát, mindenkivel a maga nyelvén tud beszélni, és mindenkinek színvonalára leszáll, hogy őt azután a saját magaslatára emelje föl.

Az ő könnyen lobbanó lelkesedésében, nemes szíve mélyéből fakadó nyájasságában, kedélyének kifogyhatatlan derűtségében, hatalmas fegyverek állottak rendelkezésére, melyekkel a nemzeti múlt emlékei iránt elterjedett közönyösséget leküzdeni segítette.

A sajtóban és a magán érintkezésben kifejtett tevékenységével a tudomány barátainak egész seregét toborozta össze. A tanszékről gyakorolt befolyásával méltó tanítványokat és utódokat nevelt.

És ezen hatásának el nem múló értéke mellett, még a tudományos művek hosszú sorozatát hagyta ránk örökségül.

I.

Az ő tudományos szelleme és munkássága, ősrégi törzs eleterős ágának hajtása gyanánt, a szent Benedek-rend pannonhalmi monostorának falai között sarjadzott.

Ezen szerzetes intézmény az emberi elme egyik legcsodálatraméltóbb alkotása.

A VI. század elején, a népvándorlás korának sötét éjszakáján, déli Olaszország vad rengetegei között, elvonulva élő remete: Isten és az emberek szolgálatára rendelt társulat alapszabályait írja meg. És a nursiai szent Benedek ezen műve, tizennégy század folyamán, anélkül hogy változtatásra vagy módosításra szorulna, minden idő és égalj, minden népfaj és műveltségi fokozat szükségleteit egyaránt ki tudta elégíteni.

Az ő szabályaival kezökben népesítették be rendjének tagjai egész Európát Siciliától Irlandig a monostorok ezreivel; térítették és civilisálták a népeket; alapították meg a középkor híres iskoláit; és — a mit e helyen különösen hangsúlyozhatok — a XVII. században a legelső történettudományi intézetet létesítették, melyben Mabillon és Montfaucon, D'Achery és Ruinart, a történeti kritika és a forrás-kiadás úttörőivé lettek.

Hazánkban már első szent királyunk, apostoli ihletével és államférfni érzékével, fölismerte azon jelentékeny szolgálatokat, a miket nagy föladatai megoldásában: a nemzet térítésének, művelődésének és politikai fegyelmzésének munkájában, szent Benedek rendjétől várhat.

Még a püspöki székek fölállítása előtt, a szent-Márton hegyen monostort alapított, melynek lakói között bizalmas tanácsosait, tevékeny munkatársait találta. Főnöküket Asztrik apátot küldötte Rómába, honnan az a szent koronát hozta. Trónja örökösének nevelését a szerzet tudós tagjára, Gelléltre bízta.

A szent Benedek-rend fáradozásait Magyarországon ép úgy siker koronázta mint Európa többi részeiben. Amit egyéb tényezők között annak is köszönhetett, hogy a szerzet tagjai, kik a keresztény civilisatio szellemét a nemzet testébe öntötték: viszont fölvtették magokba a nemzet szellemét, s ezzel teljesen azonosultak.

Talán a véletlen szeszélye az, hogy a ránk maradt legrégibb magyar nyelvemlék, a »Halotti beszéd«, szent benedek-rendi monostorban iratott.

De kétségtelenül századokon át fölhalmozott hagyományok szülötte: az a termékeny tudományos munkásság és az az erős nemzeti érzés, ami a jelen század első évtizedeiben, a magyar nyelv és irodalom újjászületése korában, a Pannon-hegyen uralkodott vala.

A mikor ott a nagyszerű könyvtár fényes épülete emelkedett; mikor a rend tanárai latin nyelven a tudományos kézikönyvek nagy számát tették közzé; mikor a még ma is élő Jedlik Ányos (1829-től kezdve) physikai kísérleteinek eredményeit külföldi szakfolyóiratokban ismertette: ugyanakkor (hogy Ipolyi Arnold szavaival éljek) a szent-mártoni monostor »a szárnyát próbálgató, repülésre kelő újabb magyar irodalomnak meleg fészke lett.«¹⁾

Czuczor Gergely régi dicsőséget énekelő hőskölteményeivel részt vett az álomba merült nemzet ébresztésében. Guzmics Izidor görög remekírók fordításával az izlés fejlesztésére hatott, és a magyar hittudományi irodalmat emelték: az összes keresztény felekezetek egyesülését tárgyaló munkái, (Toldi Ferencz szerint) »eszményi érzésnek és meleg emberszeretnek uralma alatt álló lélek nemes emlékei.«²⁾

Ők és társaik vezéröknek, mesteröknek ismerték el a magyar irodalom patriarkáját: Kazinczy Ferenczet. Hódoló tisztelettel környezték őt, ki viszont meleg rokonszenvvel kísérte munkásságukat.

Valóban »irodalmunk egyik legszebb episodját képezi«³⁾ az a viszony, mely Pannonhalma és Széphalom között létesült, melyben a sokféle ellentétet a közös eszményekért hevülő szívek harmóniája kiegyenlíté.

Nem lehet megindulás nélkül olvasni azt a kis füzetet, melyben Kazinczy, miután látogatásával a szent-mártoni főapát-

¹⁾ Emlékbeszéd Czínár Mór akadémiai tag felett. (Kisebb munkái. V. 151.)

²⁾ A Magyar Nemzeti Irodalom Története. 296.

³⁾ Ipolyi szavai.

ságot megtisztelte volt, útja élményeit és benyomásait megörökíté.¹⁾

Úgy tetszik, mintha évszázadok folytak volna le azóta, hogy letűnt az a nagy alak, kiben nem tudjuk, vajjon az ideális lelkesedést, vagy az igénytelen szerénységet csodáljuk-e inkább?

Mikor 1831. április 8-án a gönyői gőzhajóállomáson partra lép, senki sem várja, senki sem üdvözli őt. Egy kereskedő utitársával közösen fogadja föl a szekeret, mely Győr városába viszi. A szent Benedek-rend háza előtt leszáll és belép.

»Megnevezém magamat a konyhamesternek — írja — és az úgy fogada, mintha én is a szent Benedek fia volnék, mert Guzmics elkészítette utamat. . . . (Társai) annyi jósággal jövének elémbé, amennyit még Guzmicsom barátjainál is sokaltam. Aszerint találám magamat közöttök, mintha mindig együtt éltünk volna.«

Másnap Pannonhalmára megy. Mihelyt a monostor ablakából megpillantják — úgymond — Guzmics »a barna hajú kis barát, rohant fehér hajú kis barátját megölelni.«

Csakhamar — beszéli folytatólag — »Guzmicsnál jöttek össze az ő szorosb barátai, kik engem az ehez írt minden levelemből ismertek, s arra kényszerítettek, hogy nézném őket viszont én is régóta ismert barátimnak. . . . Elteltem irántok tisztelettel, bizodalommal; mert láttam, hogy itt gondolkozó, tanuló, meleg lelkek közt vagyok. . . . Oly sok új és nagy ideát kaptam, hogy felejtém a magamét.«

A komoly eszmecserét naiv, idylli szórakozások szakították meg.

»Ohajtám — írja — hogy a monostor kertje tartsa fenn ittlétem emlékezetét. . . . Egy aylanthus kérgére a Guzmics betűjét, egy fekete nyáréra a Szemeréét, egy gleditschiára a magamét. . . . metszettem. . . . Akarom, hogy Pannonhalma ne felejtse hogy látott. Klopstock nem tartá illetlennek, egy-egy fát avatni magának és azoknak, a kiket szerete. Mely igen nem boldog, a ki mindig bölcs.«

Kezdetben a főpát vendége. Ez elutazni kényszerülván, Guzmics közlé Kazinczyval a szerzetesek azon óhajtását, hogy

¹⁾ Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. (Pest. 1831.)

közöttök étkezék azontúl, s biztosítá, hogy »társai, öregek és ifjak, mind érdemlik bizodalját.«

Az ifjak sorában ott ült Rómer Flóris is, a tizenhat esztendő s ifju, ki hat hónap előtt vette föl szent Benedek öltönyét.¹⁾

És a lelkes szavak, mik a sír szélén álló nagyhírű aggasztján ajkairól felköszöntéseiben elhangzottak, a magyar nemzeti-ség és irodalom cultusát hirdetve, a pozsonyi német polgár fiának fogékony lelkében termő talajra találtak.

A serdülő ifjú elméjének gondolatai és szívének érzései már ekkor, pályája kezdetén, méltók voltak a helyhez és a körhöz, hová hivatása vezérlé. Azokat visszatükrözik egyik barátjának, a szerzetben, majd utóbb a megpróbáltatásokban és dicsőségben is társának, Rónai Jácintnak, ezen időből (1831 — 1833) fenmaradt levelei, melyekben a romantikus hangulat és a dagályos irály ködfátyolán keresztül csillámlik a magasabb régiókban járó eszmék fénye.

Rómer aspirációi nem soká maradtak a bizonytalan tétovázás állapotában.

Győrött végezvén a bölcsészeti tanfolyam első és második esztendejét, a szerencse kedvezése a történettudományból Maár Bonifácot rendelte tanárává. Ez, kit Kazinczy »a legjobbak legjobbjai közé« soroz, a világ-irodalom színvonalán álló előadásaival megragadta és a történettudomány szolgálatába vonzotta Rómert.

Ezen irányban megerősítette őt Guzmics, ekkor már bakonybéli apát, kinek vezetése alatt a bölcsészeti tanfolyam harmadik esztendejét végezte. Tőle kapta a tizenkilencz éves ifjú az első alkalmat, hogy a hazai történettudomány munkásai közé lépjen: azon megbízás által, hogy a tihanyi apátság könyvtárában őrzött XVI. századbéli magyar nyelvemléket a Magyar Tudós Társaság számára másolja le.

Guzmics, mikor 1834. július 19-ikén a másolatot beküldé, a kísérő levélben írja: »Készíté ezt szerzetemnek szépreményű növendéke: Rómer Flórián. . . Tevé pedig e nem csekély gondú és

¹⁾ Született Pozsonyban 1815. ápril 12-ikén. A rend öltönyét 1830. október 16-ikán vette föl. Az ujonez esztendőt töltötte ekkor Pannonhalmán.

fáradságú munkát minden jutalom vagy díj kívánata nélkül; azt tartván legszebb jutalmának, hogy a Nemzeti Tudós Társaságnak s ez által édes hazájának méltó lehetett szolgálni.«

Mintegy felavatási oklevél gyanánt őrizé meg Rómer kegyelettel irományai között Guzmics iratának másolatát.

Az 1834-ik év őszén Pannonhalmára költözvén, hogy ott a hittudomány négy évre terjedő tanfolyamát végezze, szabad óráit a monostorban felhalmozott irodalmi és mű-emlékek tanulmányozásának szentelte.

A könyvtár rendezésének munkálataiban is részt vett, azon reménytől vezérelve, hogy ott ismeretlenül lappangó történelmi kútfőket és nyelvemlékeket fődözhet föl. Igyekezetei s ezek eredménye felől az akkor már Pesten tartózkodó Czuczor Gergelynek adott időnkint számot.

»Nagy örömmel írja ez 1836. november 26-ikán az első tudósításra adott válaszában — veszem Tisztelendő Úrnak a most áthelyezendő könyvtár körüli sürgését; mert csakugyan hihető, hogy némi ritkább adatokat találhat... Ennélfogva magam, vagy inkább az egész literatura nevében szívesen veszem, ha mind a becses levelében kijelölt, a még ezután fellelendő régi kéziratok másolatát megküldi. Sőt ha egy új tudományos folyóiratra, mint igen reméljük, nemsokára megérkezik a felsőbb engedelem,¹⁾ kérni is fogom, hogy az illetén régiségeket, saját észrevételeivel, tulajdon neve alatt beküldvén, azokkal az említett folyóirat szerkesztőségét megtisztelje.«

És néhány hónappal utóbb beküldött másolatokért köszönetet mondván, a küldőnek »szép hazafiui érzése« fölött örömet fejezi ki.²⁾

Eközben Rómer, míg a régi iratok másolásával foglalkozott, a régi műemlékek rajzolásában és rézre metszésében is ügyességet sajátított el. Az 1836-ik év végén Zudar László apát XIV. századbéli sírkövét, rajzban és rézmetszetben, leírását tartalmazó értekezéssel, megküldi Guzmicsnak.

»Örvendek a gyönyörű kezdetnek — írja ez — s valamint

¹⁾ A Tudománytárt érti.

²⁾ 1837. május 16-ikán.

óhajtom úgy reméllem is annak sikeres folyamatját . . . Isten tartson erőben és egészségben, hogy a szerzetnek és a honnak munkás fia sokáig lehess.«¹⁾

Sőt az ifjú növendékpap irodalmi ambícióinak még meglepőbb nyilvánulásaiival is italálkozunk.

Nagy czélt tűz ki magának: okirati kútforrásokból merített magyarországi monasterologia megírásában. Az előtanulmányokhoz azonnal hozzá fogott. Egyik nyári szünidejét arra használta föl, hogy térképet állítson össze, mely a Magyarország területén egykor fennállott összes kolostorokat tüntette elő. És hogy milyen volt felfogása s álláspontja, későbbi feljegyzéseiből látjuk.

»A térkép, — úgymond — majdnem gyermekes, tökéletlen kivitele daczára, nagy örömet okozott; azt mutatván, hogy nem egyedül a középkorban, de mostanában is hazánkknak legműveltebb, legnépesebb részei azok, hol őskirályaink, nagyjaink, községek a fejlődő polgárosodásnak, az okszerűbb gazdasátnak, a vallásos együttlétnek első bölcsőit alapíták.«²⁾

Emellett már ekkor figyelme a külföldre is irányult.

Ausztria történetét illető fontos oklevelekre akadván, Gyurikovics György történettudóshoz fordul tanácsért az iránt, hogy miképen értékesítse azokat.

»Igen nagy vigasztalásomra szolgált — írja ez válaszában — Tisztelendő Úrnak értesítése, melyből tapasztalni szerencsém van, hogy Tisztelendő Úr ifjúkorában szorgalmatosságát fordítja a hazai tudományos tárgyak felfedezésére s gyűjtésére. Valóban dicséretreméltó foglalatosság, melynek legszerencsésebb előmenetelt, dicsó fáradozásának pedig fogatos erőt . . . tiszta szivemből kívánok.«³⁾

Ugyanakkor Morvaország történetét érdeklő okiratokra hívja föl Boczek olműczi tanár, a »Codex Diplomaticus Moraviae« tudós kiadója, figyelmét, ki szintén melegen írt levélben mond néki köszönetet.⁴⁾

1) 1837. január 4-ikén.

2) Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. (1862) II. 227.

3) 1837. február 6-ikán.

4) 1837. márczius 8-ikán.

II.

Ilyen előzmények daczára, mikor 1839. őszén a győri gymnasiumnál a természettudomány tanárává neveztetett Rómer: ¹⁾ a kötelességérzet sugallata és lelkének impressionabilis alkata a történelem művelésétől a természet tanulmányához csábította.

Fáradhatatlan szorgalommal igyekezett a szakirodalomban tájékozni magát. Egyszersmind az intézet természetrajzi gyűjteményeinek kiegészítését is feladatúl tűzte ki. ²⁾

Hat esztendő múltával, ugyanezen téren még szélesebb munkakör nyílt meg előtte. 1845 őszén »a pozsonyi királyi feltanodánál a természettan, természetrajz és mezői gazdaságat nyilvános rendes tanárává« neveztetett ki. Buzgósága és tevékenysége itt még nagyobb mérveket öltött. Részt vett az orvosok és természetvizsgálók gyűlésein a hazában és Ausztriában. A szakférfiakkal összeköttetésbe és csereviszonyba lépett. A tudós Petényi Salamontól eltanulván az állatok kitömésének mesteriségét, ezt szenvedélylyel űzte. És fűvész-kertet alapított.

De egyúttal az 1847/8-iki pozsonyi országgyűlés történelmi jelentőségű tárgyalásai és jelenetei mély hatást gyakoroltak rá. Majd a márcziusi napokban a nemzeti lelkesedés lázas heve az ő lelkében is lángot gyújtott.

Becsukta a könyvet. Búcsút vett gyűjteményeitől.

1848. október 1-én Pestről a következő levelet írja unokatestvérének Pozsonyba: »Nem bírok ellenállani a vágynak, hogy táborba vonuljak. Örökké a gyávaság vádját emelném magam ellen, ha elmulasztanám az alkalmat, mely most nyílik, hogy erőteljes karom szolgálatát a hazának följánljam... Ha a közlelkesedés tanúja volnál, a megindulás könyeit ontanád. A hazaszeretet, mely szabadságunk alapja, egyszersmind győzedelmünk biztosítéka. Egyedül irányom iránti szeretetem, ami lelkemben min-

¹⁾ Áldozárrá 1835. július 26-ikán szenteltetvén, gyenge egészségének gondozása és a bölceleti tudorságra való készülés végett egy esztendőt Tihanyban töltött. Ez alatt a pesti egyetemen a bölceleti tudorságot elnyerte.

²⁾ Ezen időben irodalmi munkássága a győri és pozsonyi német hírlapokban közzétett dolgozatokra szorítkozott.

den egyéb érzést háttérbe szorít, tarthatna vissza. De Te pótolni fogsz nála. És mikor majd visszatérem, a szent és igazságos ügy harczását fokozott szeretettel fogja ölelni. . . . Még gyűjteményeim sorsa aggaszt. . . Azokat szülővárosom intézeteinek hagyományozom«

Mint hadnagy, az utász-csapatokba lépett. Résztvett a hadjáratokban és Buda megvívásában is. Kapitányi rangra emelkedett. A világsi fegyverletétel után Komáromba sietett. De útközben fogságba esett, s a pozsonyi haditörvényszék által nyolcz évi súlyos várfogságra ítéltetvén, Olmüczbe szállíttatott.

Nagy lelkierővel és nemes resignatióval viselte a súlyos csapást, mely rá nehezedék. Még ő maga tudta lesújtott édes anyját vigasztalni. Első levelei egyikében írja neki: »Tökéletes boldogságomhoz semmi sem hiányzik. Van anyám, ki jóságával és bocsánatával életem minden percét megédesíti. Van testvérem, ki ezen névre valóban méltó, mert hogy szenvedéseimet enyhítse, az élet minden kényelméről lemondani kész. Sőt szerencsétlenségemmel új barátokat szereztem, kiket semmiféle veszély nem riaszt vissza attól, hogy börtönömet örömök csarnokává varázsolják. . . Végül honfitársaim között hivatásának élő, becsületes polgár hírét hagytam hátra. . . .«

Idejét komoly tanulmányok és papir-díszmunkák készítésének szórakozásai között osztotta meg. Barátjával, Tóth Ágostonnal, utóbb Akadémiánk tagjával, Liviust olvasta, matematikai és mérnöki munkákat tanulmányozott, a francia nyelvben gyakorolta magát.

»Derülten élünk — írja egyik levelében. — Elpusztíthatatlan jó kedvemből parányit sem vesztettem el. . . Megvan a legtisztább öntudatunk, hogy az emberiségnek szolgálatot akartunk tenni. És egy szebb jövőnek, bár távol fekvő, reménye éltet. Nemes célra törekedtünk. Nem tehetünk róla, hogy az erőszak elnyomott.«

Egy más alkalommal megemlítvén, hogy Tóth Ágoston fogsága tíz évvel hosszabbra van szabva mint az övé, tréfásan megjegyzi: »Valamivel világosabb lakó szoba, kis kézikönyvtár, naponkint néhány krajczár zulag, — és szívesen megnyugodnám benne, hogy fogságom éveinek száma tízzel megszorítottassék. . . .«

Mikor az 1852. év tavaszán Csehországba szállították át, Josefstadt várába, míg társai egymásután az amnestia kedvezéseiben részesülvén, szabadságukat visszanyerték: időnként a csüggedés erőt vesz rajta. De csakhamar le tudja küzdeni.

Egy alkalommal testvére olyan kegyelmi kérvény szerkesztésére szólítja föl, mely az ő felfogása szerint elveinek megtagadásával egyértelmű lett volna. Méltatlankodva utasítja vissza a javaslatot.

»Érett megfontolás után — írja — kijelentem, hogy elveimtől, miknek a lelki nyugalom megbecsülhetetlen javait köszönöm, semmi e földön nem téríthet el... Egykor Ferencz francia király mondá: Mindent elvesztettem a becsületen kívül. Én pedig elmondhatom: Mindent elvesztettem, de lelkiismeretem nyugalomát megmentettem... Ám porladjanak itt csontjaim, ... de azt a mit Te kiengesztelődésnek nevezesz, én pedig a legnagyobb bectelenségnek tartok, többé ne említsd! Elég időm volt, hogy magammal tisztába jöjsek. Minél tovább állottam a magam ítélőszéke előtt, lelkem nemesebb részében annál szabadabbnak érezem magamat. Ám kínozzák a testet, a szellem független marad. Te ezt talán phrasisnak fogod tartani. Mily kevésé tudod felfogni a férfiút, ki a becsületességet minden egyébnél többre becsüli!«¹⁾

Az 1852-ik év végén írta e sorokat. Még másfél évnél tovább kellett a bilincseket viselnie. 1854 nyarán nyitotta meg börtöne zárait a királyi kegyelem.

Ekkor visszatérhetett szerzetének körébe. De csak harmadfél esztendő múlva léphetett ismét a nyilvános tevékenység pályájára. Kőszegen, majd Győrött tanszéket nyert el.

Ekkor újból természettudományi tanulmányait karolta föl. Buzgó fáradozásainak maradandó emléke: a győri főgymnasium

¹⁾ 1852. december 6-ikán.

²⁾ 1854. augusztus 4-ikén érkezett Pannoniálmára. »De rövid idő múlva, felsőbb helyről gyakorolt nyomás következtében, Bakonybélbe küldetett csendes visszavonulásra.« 1855—7. mint magán nevelő működött, előbb Szuborics Antal (József fkg jószágigazgatója) majd gróf Erdődy Károly fiai mellett. 1857-ben, a nyári félévben a községi algyimnasiumban, 1857/8—1860/1. a győri főgymnasiumban tanárkodott.

természetrajzi gyűjteménye, mely gazdagságra és szakavatott berendezésre a középiskolai muzeumok között az első helyet foglalta el.

De ugyanekkor ifjúkori eszményei is föléledtek a hosszú álomból. A győri püspökség, káptalan és papnövelde gazdag könyv- és levéltáraiban megkezdette kutatásait; a régi codexek ismertetését, sok fontos okirat másolatát készítette el.

Tanulmányait egy ideig terv és cél nélkül üzte. De ezt csakhamar kitzúzte neki a »Magyar Mithologia« akkor már hírneves írója: Ipolyi Arnold, ki több esztendő óta a középkori hazai műemlékeket tanulmányozta, és kivált 1858-ban nagy feltűnést keltett »Csallóközi úti képek« czímmel a »Vasárnapi Ujság« hasábjain közrebocsátott cikksorozatával. A meglepő eredmények, miket vizsgálatai egy ezelőtt figyelemre nem méltatott vidék igénytelen helységeiben felmutattak: Rómert arra készítették, hogy a példát kövesse, és az országnak egy másik, szintén egész ismeretlen vidékét, helységről-helységekre bejárva, megismertesse.

A Bakonyt választotta, hová ifjúkori visszaemlékezések is vonzották. Az 1859-ik év nyári szünidejét használta föl e célra.

De előbb szerény zohori plébániáján Ipolyi Arnoldot kereste föl, és megújította a régibb időkbelől származó ismeretséget, ezt szoros baráti viszonyná fejlesztve, mely azontúl Rómernek mind tudományos irányára, mind élete sorsára is döntő befolyást gyakorolt.

A kirándulásról Rómer, egyik barátjához címzett levelek formájában, a »Győri Közlöny« hasábjain tudósításokat bocsátott közre, majd azokat összegyűjtve, kiegészítve és bevezetéssel ellátva, külön kötetben adta ki.

A »Bakony« az ő első önálló műve. ¹⁾ Ezt »természetrajzi és régészeti vázlat«-nak címezi. Mert figyelme egyaránt kiterjedt a vidék földtani viszonyaira, virányára, állatvilágára, lakosságának életmódjára és szokásaira; valamint régiségeire, az őskori leletektől a középkori épületekig. A természettudós és régiségbúvár közös terméke e mű.

¹⁾ Győr, 1860. 8-adretű 207 lap.

Hasonlóképen, mikor ennek alapján Ipolyi Arnold buzgólkodása mellett — a M. T. Akadémia 1860. október havában tartott nagygyűlésén, a levelező-tagok sorába megválasztatott: székfoglaló értekezésének tárgyául olyan föladatot szemelt ki, melynek megoldásában a két tudományszak művelője kezet fogott.

»Magyarország földirati és terményi állapotáról a közép-korban« értekezett. ¹⁾

»Történelmi kútforrásainkból — úgymond — szintén oly kedvvel merítvén mint az isten-írta természet örök szent könyvéből, nem egyszer bukkantam oly akadályokra, melyek legyőzésében csak régibb természet- és terménytani állapotunk vizsgálata segíthetett. Ily adatokat gyűjtve . . . felvillant bennem a gondolat, mily érdekes lenne hajdanunk hí természetrajzi képét is készítenünk. Átláttam ugyan ezen vállalatnak majd óriási erőt igénylő nehézségeit; de azért, mert egyszerre eszmém netovábbjával föl nem léphetek, mindjárt az üdvös szándékkal is fölhagyni, tudományosságunk elleni halálos véteknek tartottam. Valóban némi nyereségnek véltem már a gondolat itteni megpendítését és kivihetőségének bebizonyítását.«

Első sorban okmányaink nagy tömegéből a határjárásokat használta föl, melyek a határfák megnevezésével következtetést engednek vonni arra, hogy »mily állapotban vevék át a magyarok az őslakosoktól e szép hazát, és mit csináltak századról-századra belőle«; egyúttal ezen elnevezésekben értékes szókincset őriznek, mely a magyar nyelv elterjedtségét hirdeti sok oly helyen is, hol jelenleg már nem honos.

Több példával világosítja meg azt, hogy egyes vidékeknek földirati és terményrajzi képe hat-hét század óta alig változott észrevehetőleg; míg itt-ott a régi tájképre alig lehet ráismerni.

A dolgozat túlnyomó részét mindazon növények és állatok felsorolása tölti be, melyeket a történelmi forrásokban talált.

Ezen munkával mintegy búcsút vett a természettudománytól. Egészen s véglegesen a történet- és régiségtudomány szolgálatába lépett, melynek már 1860-ban Győrött, barátjával Ráth

¹⁾ 1861. június 17-ikén. A dolgozat megjelent a »Magyar Akadémiai Értesítő, a matematikai és természettudományi osztályok közlönyek« 1860/1-ik évi kötetében 287—385 ll.

Károlylyal egyesülve: »Győri történeti és régészeti füzetek« czím alatt, Simor János, akkor győri püspök, áldozatkész támogatása mellett, időszaki közlönyt létesített. 1) A legelső folyóirat volt ez hazánkban, mely kizárólag a nemzeti múlt emlékei ismertetésének szentelése hasábjait.

Azonban tanári állásának teendői és a vidéki kis városban való tartózkodás hátrányai zsidbasztólag hatottak munkaerejére. A fővárosba vágott, melynek tudományos élete mindinkább élénkült.

Barátai kilátást nyitottak neki arra, hogy az Akadémia könyvtáránál mint a kéziratár öre alkalmazást kaphat. És bár ezen hivatallal csak háromszáz forintnyi évi tiszteletdíj volt összekapcsolva, örömmel fogadta az ajánlatot, s mikor a tisztelet elnyerte, elragadtatással írja Toldy Ferencznek: »Mintegy újjászülöttnek érzem magamat, mert most egyedül kedvencz tanulmányaimnak élhetek!« 2)

Már ifjúkorában — mint ő maga egyik dolgozatában említi — »könyv- vagy levéltárnokság volt minden vágyának tetőpontja.« 3)

És mikor ezt most elérte, csakugyan boldognak érezte magát. Az Akadémia kéziratárának kincseit nemcsak őrizni és rendezni, hanem értékesíteni is igyekezett. A Trattner-Károlyi ház szűk udvari szobájában úgy szólván kis palaeographiai iskolát szervezett. Többen Társulatunk tagjai közül, soraikban magam is ott avattattunk be a régi okmányok olvasásának gyakorlatába.

De kedvencz tanulmányainak nem soká élhetett zavar-talanul.

A politikai viszonyokban beállott fordulat az ő személyére irányozta a kormány-körök figyelmét. A pesti kir. kath. főgymnasium igazgatói tiszterére hívatott meg, a melyet hét éven át töltött be. Eközben a pesti egyetemen mint magántanár a régiség-tudományból tartott előadásokat. Majd 1868-ban a régiség-tudomány rendes tanárává, és egy év múlva a M. Nemzeti Múzeum régiség-tárának őrévé is kineveztetett.

1) Négy évfolyama jelent meg.

2) 1861. július 13 ikán.

3) Győri Füzetek. II. 227.

III.

Azon évtized, melyet ezen állásokban eltöltött, az ő életének fénykora. Egész erejét egy célnak szentelhette. És az eléréséhez szükséges segédeszközök kivételes teljességben állottak rendelkezésére. Mert kettős hivatala mellett a M. T. Akadémiában az archaeologiai szakbizottság ügyeinek intézését és kiadványainak szerkesztését is mint előadó átvette volt. Ezen minőségben 1869-ben megindította az »Archaeologiai Értesítő« című folyóiratot, melynek nagyszámú szakférfiú és dilettans közreműködését nyerte meg, és a nagy művelt közönséghez is útát nyitott.

Bámulatra méltó tevékenységet fejtett ki. Hivatalainak sokféle teendőit nemcsak lelkiismeretesen, hanem lelkesedéssel is végezve, sűrűn tett kirándulásokat az ország különféle részeibe, hol érdekesebb leletek kínálkoztak vagy ásatások voltak rendezendők. Az 1876-ik évi Budapesten tartott embertani és régészeti nemzetközi congressus előkészítésében és munkálatai kiadásában ő volt a főtevényező; és a nemzetközi congressusokban, melyek Európa legtávolabb pontjain: Moszkvában, Stockholmban és Lissabonban tartattak, a magyarországi szaktudományt ő képviselte.

Emellett időt talált arra, hogy az archaeologiai szakirodalom legtermékenyebb munkása legyen. Az »Értesítő« tartalmának mondhatnók túlnyomó része az ő cikkeiből, ismertetéseiből és nyílt levelezéseiből állott. Három önálló mű is jelent meg tőle. 1866-ban az »Óskori műrégészet« kézikönyve. 1873-ban Desjardin Fernő francia régiségtudóssal szövetkezve fényes kiadásban tette közzé a M. Nemzeti Muzéum római feliratos emlékeinek ismertetését. 1874-ben az általa felfedezett középkori falfestményekről adta ki tanulmányait.

Illetékes szakférfiak, az ő tanítványai és munkatársai, vannak hivatta arra, hogy az Akadémia és az Országos Régészeti Társulat megbízásából tartandó emlékbeszédekben, a régiség-tudomány terén kifejtett fáradozásait és elért sikereit tüzetesen méltassák.

Nékem, saját megbízatásom korlátai között, figyelmemet az ő munkásságának azon részére kell irányoznom, mely Társulatunk munkaköréhez tartozik.

Mert az ő sokoldalú szelleme nem volt képes egészen a szoros értelemben vett régiségtudomány körére szorítkozni.

Az egyháztörténet, a helytörténet és a művelődéstörténet mezejét föl-föl kereste nem egyszer, mély nyomokat hagyva azokon.

Egyik dunántuli prépostságnak, a szent Jakabról címezett árpási monostornak monographiáját birjuk tőle, mely több tekintetben figyelemreméltó, mind az anyagkészlet szorgos egybe-gyűjtése és a fenmaradt építészeti emlékek beható ismertetése következtében, mind pedig azon magasabb álláspontnál fogva, melyre helyezkedett.

Ő ugyanis a monasterologiai írók feladatát a szerzetesrendek összes életműködéseinek, egyházi, politikai és kulturai hatásuknak feltűntetésében jelöli ki; egyszersmind kötelességüknek tartja, hogy a szerzetesi intézmények körében felmerülő hanyatlási tüneteket, visszaéléseket vagy kihágásokat, az ál-kegyelet sugallatára, el ne palástolják; meg lévén arról győződve, hogy a történeti igazság leplezetlen föltárása a szerzetesrendek történetének fényes lapjait el nem homályosíthatja.

Az előtte lebegő eszmény megvalósítására csak szerény kísérletnek tekinthető: az árpási prépostság monographiája. De szerzőjének alkalmat nyújtott arra, hogy az utat megjelölje, melyen hatalmasabb és jelentékenyebb egyházi intézmények történetíróinak haladni kell.¹⁾

Hasonlóképen új utmutatásokban bővelkedik azon történelmi tanulmánya, melynek tárgyát: »A régi Pest« képezi. A város régibb történetének és középkori épületei csekély maradványainak vázlatos ismertetése után, tulajdonképeni feladatául azt tűzi ki, hogy a törökök kiűzetésére következő időszakot, a város újjászületésének viszonyait, a XVII. század végétől a XVIII. század közepéig, állítsa szemünk elé.

¹⁾ A monographia a Győri Füzetek II., III. IV. évfolyamaiban, és azután önálló különnyomatban is (1865.) megjelent.

Erre nézve ekkorig még felhasználatlan bő forrást nyitott meg a régi telekkönyvekben és egyéb jegyzőkönyvekben, melyeket a XVII. század végétől kezdve a város levéltára megőrizett, s ő először kivonatozott. Adataiból érdekes összeállításokat készített a telkek áráról, a házak számáról, a lakosok foglalkozásáról és nemzetiségéről. Egyúttal képes volt a város 1758. évi állapotát térképben tüntetni föl, s így mintegy megörökítette a csirát, melyből a ma már hatalmas törzs fejlődött.

És miként szívesen időzött fővárosunk szerény múltjánál, mert szinte páratlanul álló emelkedése hazafiai büszkeséggel tölthet el, -- ugyanezen érzések vezették a nemzet kulturai életének egyik legfényesebb lapjához: a Corvin-könyvtár története és maradványai tanulmányozásához, a mi két évtized folyamán foglalkoztatta.

1861-ben jelent meg első közleménye, mely a győri káptalani könyvtár Corvin-codexét ismertette. Majd nyolcz évvel utóbb, olaszországi útjában, a könyvtárakat vizsgálva, különös figyelmet fordított a budai könyvtárból származó kéziratokra. És mikor az 1870-ik évi zsinat alkalmával főpapjaink Rómában időztek, az ő indítványára eszközölték a vatikani könyvtár Corvin-codexéből a legszebb díszlapok lefényképezését és közrebocsátását. Mire a díszművet bevezetéssel és magyarázó szöveggel ő látta el. A következő években Németország, Franciaország és Oroszország könyvtárait kutatta át. Az 1876-ik évi akadémiai ünnepélyes közüliésen »Mátyás király budai könyvtáráról« tartott előadásában jelenthette, hogy immár kilenczvenhét Corvin-codexet ismer. Ezen első pillanatra csekélynek látszó szám jelentőségét kellő világitásba helyezi azon tény, hogy azóta, Abdul Hamid szultán nagylelkű ajándéka és Csontos Jánosnak másfél évtized óta folyamatban levő kutatásai is, csak 130-ra emelték föl.

Egyébiránt Rómer említett akadémiai előadásában nem habozott azon túlzott, meseszerű elbeszéléseket, melyek a Corvin-könyvtár 50,000 kötetéről regéltek, kellő értékükre szállítani le. Meleg ékesszóllással terjesztette elő indítványát, hogy az Akadémia létesítsen a Mátyás-könyvtárról oly munkát, mely »a nagy királyhoz, a nemzethez és magához méltó legyen.«

Ezen munka még nem létesült. És azon anyag is, melyet

ahoz Rómer gyűjtött, nagy részben felhasználatlanul maradt irodalmi hagyatékában. ¹⁾)

Hasonlóképen kiadatlanul lappanganak ott egy más irányban tett kutatásainak eredményei.

Mikor az 1872-ik év tavaszán az Akadémiában rendes tagsági székét elfoglalta, »A régi magyar jelmezeiről« tartott előadást.

Azon kérdéseket vetette fel: Megmaradtak-e a bevándorló magyarok az egész középkoron keresztül a régi ázsiai ruházatnál? Mikép módosították ősi jelmezőket? Fölvettek-e a magyar összokásoktól egészen eltérő ruhát is?

Kutatásai azon eredményre vezeték, hogy a XIV. század végeig a magyar viselet az ős-keleti maradt, de a magasabb körökben már korán elterjedt és mind inkább tért foglalt a nyugat-európai viselet; a török foglalás idejében pedig Magyar-

¹⁾ Érdekesnek tartjuk e helyen időrendben felsorolni a Corvin-könyvtárra vonatkozó kiadott értekezéseit.

1861. Corvin-codex a győri káptalani könyvtárban. (Győri Füzetek.)

1863. Adatok a Corvin-könyvtár hazánkban fenmaradt emlékeihez. (Ugyanott.)

1868. A Corvina ügyében tett újabb vizsgálatok. (Akadémiai Értesítő.)

1869. Corvin-codex. (Ugyanott.)

1869. Jelentés olaszországi útjáról a Corvin-codexek érdekében. (Ugyanott.)

1869. Ismeretlen Corvin-codex. (Archaeologiai Értesítő.)

1870. Középkori miniatürek és a Corvina egy eddig ismeretlen maradványa. (Ugyanott.)

1870. A Corvin-codexek ügye az Akadémia előtt. (Ugyanott.)

1870. A római Corvin-codexek. (Ugyanott.)

1870. A müncheni királyi könyvtárban talált Corvin-codexek. (Akad. Értesítő.)

1871. Diszlapok a négy római Corvin-codexről.

1875. Mátyás király budai könyvtára. (Akadémiai Évkönyvek.)

1876. Corvin-codexek Thornban, Königsbergben és Szent-Pétervárott. (Könyv-Szemle.)

1877. Adalékok a Corvina történetéhez. (Ugyanott.)

1877. Mik azok a Corvinák? (Vasárnapi Ujság.)

E helyen említjük meg, hogy irodalmi hagyatéka a műemlékek országos bizottságának könyvtárába jutott.

országnak keleti része és Erdély ismét visszatért a régi öltönyhöz, amit a lengyellel és muszkával közösen birt; később az elhatalmasodó francia divat nem bírta kiszorítani, csak módosította a nemzeti viseletet; míg végre ennek úgyszólván parodiájává lett.¹⁾

Miként említém, ezen munka sem látott napvilágot. Írójának nemcsak azon saajátsága, hogy amint egy új eszme szellemét megragadta, készséggel szakította meg korábbi foglalkozását; hanem egyszersmind azon törekvése, hogy munkáit lehetőleg teljessé tegye, okozta azt, hogy nagyobb kiterjedésű dolgozatainak — melyek között a magyarországi régi harangok ismertetését is meg kell említenem — sajtó alá bocsátását évről-évre halasztotta.

Épen azon vágya, hogy közzétételökre a kellő időt és nyugalmat élete alkonyán magának biztosítsa: vitte arra, hogy mikor 1877. tavaszán a váradi káptalan egyik irodalmi stallumát elnyerte,²⁾ tanári és muzeum-őri hivatalairól lemondván, a fővárosból távozott, Nagyváradra tette át lakását.

Nem az »otium cum dignitate«, a régi rómaiak felfogása szerint, a munkában és küzdelemben eltöltött élet legméltóbb pályabére, vonzotta őt. A munka életföltétel volt rá nézve.

De a helyett, hogy mint tervezé, korábbi dolgozatait venné elő, az új életkör új feladatokkal állítá szembe.

Alighogy állomását elfoglalta, megindult és sokfelé ágazott szét tevékenysége. Új életre támasztá a biharmegyei régészeti együletet; a közérdeklődés felébresztésére kiállítást és felolvasásokat rendezett. Ugyanakkor, az ő indítványára és sürgetésére, a székesegyháznak és a püspöki palota nagy termének falfestményekkel díszítése határozottván el, a Storno Ferenczre bízott munkálatok az ő fölügyelete alatt folytak. Később szent László elpusztult régi székesegyháza maradványainak és alapfalainak

¹⁾ Az értekezés kivonata az Akadémiai Értesítőben. 1872. évfolyam. 139—146.

²⁾ Már 1875-ben a szent-szék által szerzetesi fogadalmaitól feloldoztatván, a világi papság körébe lépett át. Ipolyi Arnold a besztercebányai egyházmegyébe vette őt föl. Az ő előterjesztésére 1876-ban elnyerte a jánosi címzetes apátságot, melynek (Gömörmegyében) régi román templomát ő fedezte föl, írta le, és részint saját áldozatkészségéből, részint az általa gyűjtött adományokból, Storno Ferencz tervei szerint stylszerűen restauráltatta.

a nagyvárad i várban kiásatását vitte keresztül és vezette. Bejárta Bihar megyét, hogy a régi műemlékek fölvételét eszközölje, a népipar és népviselet sajátosságait megfigyelje.¹⁾

Eközben egy nagy tudományos mű megírására vállalkozott.

Zalavármegye törvényhatósága a megye monografiájának létesítését határozta el. Rómert, Nagy Imrét és Véghelyi Dezsőt kérte föl megírására. Rómer nem utasította vissza a felszólítást, minthogy a megye területe ismételten képezte természetrajzi, történeti és régészeti buvárlatainak színhelyét; emellett a monografia több oly kérdés megoldásával állott kapcsolatban, melyek régtől fogva magukra vonták érdeklődését

Készséggel vállalkozott tehát úgy a természetrajzi, mint az őstörténeti, régészeti és egyháztörténeti rész megírására. Évek során át szentelte idejét ezen munkának; de közzétételét nem érthette meg.

Az 1886-ik év tavaszán barátjának, negyedszázadon át irodalmi pályatársának, Ipolyi Arnoldnak a várad i püspöki székre emeltetése élénk örömmel, nagy reményekkel töltötte el. Zrednai Vitéz János korának megújulását jósolta. Azonban rövid néhány hónap multával főpapjának váratlanul bekövetkezett elhunytá gyászba borította lelkét. És éppen akkor ő nála is súlyos kór tünetei jelentkeztek, melyek szellemi erejét szintén érintették, mintegy szárnyát szegték.

Mindazáltal, habár munkaképessége hanyatlott, munkakedve nem lankadott. És mivel irodalmi alkotásra képtelennek érezé magát, ifjúkora legelső foglalkozásához tért vissza: okiratok másolásával kívánt a tudománynak szolgálni.

Azon gondolat, hogy művei nagy részét befejezetlenül, kiadatlanul kell maga után hagynia, sok szomorú órát okozott néki.

De a buzgón teljesített kötelesség tudata mellett vigasztalást nyújtott néki a gyöngéd figyelem, melylyel főpapja és kanonoktársai, Nagyvárad művelt közönsége és a távolban élő tisztelői, barátai környezték.

¹⁾ Az 1885-ik évi budapesti országos kiállítás alkalmából megjelentek tőle: »Mutatványok a biharmegyei népiparból és népruházatból«, fényképészeti fölvételekben, gróf Zichy Jenőhöz intézett meleg ajánlólevéllel. — Ellenben a biharmegyei emlékek leírása és rajzai nem láttak napvilágot.

IV.

Ezek hosszú sorozatából különösen egyiknek hű és kitüntető ragaszkodása tölté el a boldogság és büszkeség érzeteivel; azé, kiben az emberi és hazafiai erények fényét fejedelmi származás varázsa fokozta.

Azon maga nemében páratlanul álló viszonyról, mely Rómer Flóris és József főherczeg között négy évtizeden keresztül fennállott, nem szabad ezen ünnepélyes alkalommal hallgatnom; mert meg vagyok győződve, hogy egykor a hazai történetírás is szólni fog róla.

Az 1847 8-ik évi országgyűlés idején az akkor 15 esztendő s József főherczeg, családja körében, Pozsonyban időzött. A középiskolai tanulmányokat végezván, a természetrajz tanítására Rómer Flóris hivatott meg hozzá. Ez előadásainak az iskolai rendes chablonoktól elütő érdekességével meg tudta ragadni tudvágyó tanítványának egész figyelmét; egyszersmind szeretetreméltó modorával, föllépésének természetességével csakhamar megnyerte rokonszenvét is, mely a tavaszi hónapok folyamán, fűvészeti és zoologiai gyűjtések céljából, rendezett kirándulások fesztelen érintkezésében még növekedett.

Ezt Rómer a maga részéről meleg érzelmekkel viszonzta, melyeket tisztán őrizett meg a számítás salakjától. A szerény szerzetes csak azt látta, a mit a nemzet és a tudomány várhat az uralkodó ház nagyreményű tagjától.

Önzetlen érzéseinek megható kifejezést kölcsönöz az olnmücsi börtönből édes anyjához írt egyik levelében, a melyről jól tudta, hogy soha sem kerülhet a főherczeg szemei elé. Megemlíti, hogy szándéka írni néki. »Benső vágy ösztönöz — úgymond — hogy ezt tegyem. Mert én szerettem őt, mint keveset tanítványaim közül. Utolsó csepp véretem is szívesen ontanám érte. És ezt ő jól tudja. De nem megkegyelmeztetésem érdekében akarok koldúlni. Hiszen ha értem valamit tehetne, ő ki annyira ragaszkodott hozzám, bizonyára nem feledkezett volna meg rólam.« ¹⁾

¹⁾ 1850. február 27-ikén.

És csakugyan nem feledkezett meg. Részvétét ismételt közbenjárásával bizonyította be. Mikor pedig katonai szolgálata Josefstadba vitte, az ott őrzött fogoly sorsának enyhítésére mindent megtett, a mi hatalmában állott.

És Rómer hálás contestatióira, 1856. ápril 15-ikén, a következő nemes szavakkal válaszolt: »Ha én egykor rosszabb időkben azt tettem, mit felebaráti kötelesség parancsol, ez csak hálás érzésem sűgása vala egykori kedvelt tanítóm iránt, kielégítve úgy sem lehet az soha. Ha pedig mint hazafi élte kedvetlen óráiban segítőleg közeledék, tessék azt magyar erkölcsömnek tulajdonítani.«

Majd utóbb, mikor 1860. őszén Rómernek első munkája, a »Bakony« megküldéseért köszönetet mond, hangsúlyozza, hogy a könyv — úgymond — »nem csak azért becses előttem, mert hazánk egy igen érdekes és még eddig talán regényes részét írja le; de nékem még annál becsesebb, mert szeretett tanítóm emléke. Legyen meggyőződve arról, hogy váltig köszönettel és örömmel emlékezendek azon szép napokra, melyeket jobb időkben gyermekkoromban töltöttünk együtt«

Valóban váltig emlékezett. Ezen sorok megírása után két évtized múltával, egyik levelében a következő hangulatteljes nyilatkozattal örvendezteté meg Rómert.

»Sokszor — írja 1879. márczius 23-ikán — ha fiaimmal botanizálunk vagy bogarászunk, és bennök a természet iránt látom ébredni az érdekeltséget, a tudvágyat: visszaemlékezem azon boldog órákra, mikor Pozsony kies vidékén kedvencz tanárommal gyűjtöttünk. Az akkor egymás iránt fejlődött rokonszenv nőttön nőtt, és oly érzéssé vált, melyet sem helyi sem időviszonyok nem törölhetnek el, és mely a higgadtabb kor megfontolása mellett mindinkább megszilárdul a kebelben.«

Ugyanis időközben, mikor a főherczeg mint a magyar királyi honvédhadsereg főparancsnoka Budára és Alcsutra tehetette át lakását, összeköttetésök megújult s mind bensőbb természetű lett.

Rómer miként egykor a természettudományokkal való foglalkozás iránt ébresztett vala fenséges tanítványában hajlamot, most a régiségtudománynak igyekezett őt meghódítani. És ez csakhamar sikerült is.

A főherceg már 1868. december 21-ikén írja néki: »Ugy látszik, hogy a természettudósok mind beszegődnek az: archaeológiába!«

Kezdetben a margitszigeti építkezésekhez szükséges ásások nyújtanak alkalmat neki, hogy a föld mélyéből felszínre hozott római régiségeket a Múzeum számára Rómernek megküldje. Később pedig Alcsúton maga rendez és vezet ásásokat, ezekről szakszerű jelentéseket is készít, melyek az Archaeologiai. Értesítőben láttak napvilágot.¹⁾

Emellett azonban hű marad a természettudományokhoz. Leveleiben előszeretettel ad értesítéseket kertjének viránya és felviruló gyermekeinek az általa személyesen előadott füvészeti tantárgyban kitűntetett előmenetelök felől.

Ezeknek nevelése ügyében gyakorta kérte ki Rómer tanácsát, kit teljes bizalmával és ennek jeléül »Kedves Atyám uram« megszólítással tisztelt meg leveleiben.²⁾

Egy ideig azzal a gondolattal foglalkozott, hogy ő rá bízva nevelésöket. »Engedje az Ég — írja neki 1874. január 6-ikán — hogy Józsim is mondhassa egykor: kedves tanárom Rómer.« Ezen tervet elejtette ugyan, de később 1877. szeptember elején. Alcsútra hívja meg, hogy a nevelő megválasztása iránt értekezék vele.

Ezen értekezletekről Rómer naplószerű feljegyzéseket vezetett. »Ő fenségeik — írja egyebek között — a fővezetést és tanácsadást rám akarják bízni. Isten áldja őket ezért, mert módot nyújtanak, hogy hálámat leróhassam . . . «

Az élet és a tudomány komoly feladataival foglalkozó levélváltásban nem egyszer a kedélyes nyájasság és a tréfa hangja is megszólal. Egy ízben a főherceg új évi ajándékuak fakelyhet küld, amit maga esztergályozott és ezen körirattal: »Arany papnak fakehely« látott el.

A kísérő levél — 1872. január 1-én a — következő magyarázatot tartalmazza.

¹⁾ Az 1871. és 1873. évfolyamokban. IV. kötet 12. szám, VI. kötet 10. szám.

²⁾ 1872-től fogva állandón ezen megszólítást használja.

»*Juglans americana nigra* a kehely fája, de termett vala hazánk hantjaiban, a classikus sírokkal telt alcsúthi kertben; római csontok trágája növeszté sugár alakká; így került balta és véső alá, lett a pogány fából keresztény jelvény. Ha megtölti és szájához emeli, emlékezzék tanítványáról és sírásó társáról, ki minden jót kíván. . . Éljen az arany pap!«

A szép viszony, melynek nyilatkozásait tovább halmoznom nem lehet, Rómernek Nagyváradra költözése után sem szakadt meg. Gyakorta szívesen látott vendég gyanánt fogadta őt alcsúti palotájában a főherceg, ki viszont mikor főparancsnoki teendői Nagyváradra vezették, megtisztelte látogatásával Rómer házát, hol márvány tábla örökíti meg emlékezetét az ott töltött nyájas óráknak, melyek a leáldozó nap aranysugarai gyanánt derítettek föl Rómer élete alkonyát.

Az állandó hála, a változatlan rokonszenv, a növekedő becsülés méltó elismerés volt nemcsak az egykori tanár szolgálatai, és a tudós érdemei, hanem egyszersmind a pap és hazafi erényei iránt.

Mert Rómer hű maradt sírig azon eszményekhez, melyeknek félszázad előtt szolgájává avatta magát.

Összes irodalmi munkáiban egy sort sem találhatni, ami ellen a szent-Benedek-rend legszigorúbb censora is kifogást emelhetne; egy sort sem, amiért az egykori honvédnek pirulnia kellett volna.

Utolsó éveiben főpapi keresztje és a vaskorona-rend jelvénye mellett büszkén viselhette a 48-as honvéd emlék érmét. A szív, mely alattok dobogott, hű volt a kereszthez, a koronához és a honhoz.

Áldás emlékére!
